

ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНА “ДУША” У СЛОВНИКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Тетяна НОВІКОВА,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
 t_novikova1982@ukr.net

DEFINITION OF THE TERM “SOUL” IN DICTIONARIES OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

Tetiana NOVIKOVA,

Chernivtsi National University named after Yuriy Fedkovych,
 ORCID 0000-0003-0210-6629

Новикова Тетяна. Определение термина “душа” в словарях украинского языка. В статье проанализированы интерпретации термина “душа” в 37 словарях, рассмотрены их значения и проведен сравнительный анализ. **Актуальность** работы обусловлена необходимостью комплексного исследования лексемы “душа” в языке, что позволит проследить динамику семантического развития данной лексической единицы в словарях украинского языка. **Основные методы** исследования – описательный, сопоставительный и статистический. **Научная новизна** заключается в том, что впервые проводится анализ дефиниций термина “душа” в словарях украинского языка. **Результаты работы** свидетельствуют о том, что среди лингвистов продолжают дискуссии относительно содержания термина “душа”.

Ключевые слова: душа, духовность, лексикография, семантика, украинский язык, лексическая единица, терминология.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Проблема духовності належить до тих філософських проблем, які прийнято називати “вічними”. Вона особливо актуалізована у складні періоди людської історії, коли принципово нові життєві явища та обставини коригують способи і засоби життєвого вибору, соціального самовизначення індивідів. У Концепції духовного розвитку України нині наголошено на вагомості й першочерговості духовної основи суспільного життя, оскільки саме духовний вимір стане пріоритетним у виборі моделі розвитку українського суспільства, що потребує становлення чітких духовних принципів.

І створив Господь Бог людину з пороку земного, вдихнув у лице її дихання життя, і стала людина душею живою (Бут. 2:7). “Душа, – наголошує св. Кирило Олександрійський, – не є частиною сутності Божої, але Бог через Святого Духа творить душу”, яка розкриває себе у відповідності з розвитком ембріона, немовляти і людини загалом¹.

Термін “душа” (грец. *ψυχή*, лат. *anima*, старослов. *доуша*) – складне поняття, яке використовують у сферах філософії, релігії та міфології. Етимологічно слово “душа” пов'язане з диханням. Відповідні грецькі та латинські корені увійшли в українську мову в таких словах як психіка, анімалізм тощо. У давньогрецькій філософії поняття “душа” мало декілька значень: 1) життєва сила, яка покидає тіло з останнім подихом; 2) безтілесна основа, позбавлена після смерті людини свідомості і пам'яті; 3) “демон” — невмируща істота божественного походження; 4) мета праведного життя; 5) “покарання” за первородний гріх Титанів тощо.

Поняття “душа” споріднене з поняттям “дух”. В ужитку ці два поняття часто замінюють одне одного. Однак існують певні відмінності – дух може не мати тілесної оболонки, не бути одиничним тощо; поняття душі походить з анімістичних понять про особливу силу, що існує в тілі людини і тварини, а іноді – і рослини. Таке тлумачення “душі” простежуємо в працях Аристотеля, який поширює цей принцип на всі рівні органічного життя: 1) рослинну, властиву рослинам, які ще не мають ні органів чуттів, ні органів регуляції рухів; 2) тваринну, властиву тваринам, тіло яких має диференційовані органи відчуттів, рухів і органи, що їх регулюють; 3) розумну, суто людську, яка має органи для пізнання і діяльності.

Як зазначає М. Савчин, душа людини – це місце, де здійснюється людський вибір: а) вибираючи духа, душа стає духовною; б) звертаючись до плоті, вона стає плотською. Плоть – це та сфера людини, у якій відсутній Бог. Це сфера гріха, що може стосуватися як тіла, так і пристрасної душі. Мета чистоти душі (серця) і тіла – прийняття Бога. Тіло людини теж може бути одухотворене чи, навпаки, бути засобом творення гріха².

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літератури з проблеми формування духовності особистості доводить, що поняття духовності активно досліджують у філософській, психологічній та педагогічній літературі. Так, зокрема, поняття “дух”, “душа” і “духовність” стали поширеними після розпаду радянської ідеології. В українській філософії відродження цих понять розпочав С. Пролєєв, а продовжили досліджувати проблему В.І. Абрамов, А. Алексєнко, Є. Бистрицький, С. Возняк, В. Громов, А. Осіпов, І. Степаненко, В. Табачковський, Н. Хамітов, А. Черний

¹ Iyerofey (Vlakhos), mitropolit Navpakta i sviatoho Vlasiya, Zhyzn' posle smerti [Life after death] (4 nd ed.), Moscow: Dar, P. 23 [in Russian].

² Savchyn M. V. Dukhovna paradyhma psykholohiyi [The spiritual paradigm of psychology], K.: Akademydav, 2013, P. 36 [in Ukrainian].

та ін. Психологічні аспекти духовності знайшли відображення в роботах М. Боришевського, О. Зеліченка, В. Зінченка, В. Знакова, В. Константинова, В. Москальця, Е. Помиткіна, В. Пономаренка, Ж. Юзвак, С. Савчина та ін. Дослідженням проблеми духовності займалися чимало педагогів, серед яких – І. Бех, В. Болотіна, М. Боришевський, Г. Ващенко, В. Костів, А. Макаренко, В. Павленко, Н. Побірченко, С. Русова, Г. Сковорода, В. Струманський, В. Сухомлинський, В. Шадриков та багато інших. Утім, дискусії щодо змісту цих термінів продовжуються.

Отже, **мета роботи** – проаналізувати та систематизувати тлумачення терміна "душа" в словниках української мови. **Актуальність** наукової розвідки зумовлена необхідністю зіставного аналізу комплексного дослідження лексеми "душа" в мові, що дає змогу простежити динаміку семантичного розвитку цієї лексеми в словниках української мови. У дослідженні використані такі **наукові методи**: описовий, зіставний, статистичний. **Наукова новизна роботи** полягає у тому, що вперше проведений аналіз дефініцій терміна "душа" за словниками української мови.

Виклад основного матеріалу. Передусім проаналізуємо, як словники пояснюють термін "душа". Насамперед простежимо значення цієї лексичної одиниці в тлумачних словниках української мови.

Так, "Словник української мови" в 11 т. за ред. І.К. Білодіда (далі – СУМ 11) дає п'ять визначень до слова "душа": **Душа́**, і, жін. 1. Внутрішній психічний світ людини, з її настроями, переживаннями та почуттями. /За релігійними уявленнями – безсмертна нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя, є джерелом психічних явищ і відрізняє її від тварини. * **Образно.** 2. Сукупність рис, якостей, властивих певній особі. /Людина як носій тих чи інших рис, якостей. /Почуття, натхнення, енергія. /Про людину з прекрасними рисами характеру. 3. *розм.* Про людину (найчастіше при визначенні кількості). 4. *перен.*, чого. Саме основне в чому-небудь, суть чогось; /Центральна фігура чого-небудь. 5. *розм.* Заглибина в нижній передній частині шиї³. Якщо порівняти зі словом "дух" у СУМ 11, то можна побачити, що його релігійні значення займають четверту та п'яту позиції, а лексеми "душа" – першу.

"Короткий тлумачний словник української мови" за редакцією Д.Г. Гринчишина також передає скорочений зміст визначень, засвідчених у СУМ 11: **Душа**, і, ж. 1. Внутрішній психічний стан людини. 2. Основні риси характеру. 3. Про людину (при визначенні кількості). 4. Центральна фігура чого-небудь. 5. Суть, істинний

зміст чого-небудь⁴. Зауважимо, що жодна стилістична позначка у значеннях СУМ 11 не збережена в словнику за редакцією Д.Г. Гринчишина: 3. *розм.* Про людину (найчастіше при визначенні кількості)⁵ – 3. Про людину (при визначенні кількості)⁶; 4. *перен.*, чого. Саме основне в чому-небудь, суть чогось; /Центральна фігура чого-небудь⁷ – 5. Суть, істинний зміст чого-небудь⁸. Однак зазначимо, що в словнику за редакцією Д.Г. Гринчишина відсутня, на нашу думку, груба стилістична помилка, допущена в СУМ 11, порівн.: 4. *перен.*, чого. Саме основне в чому-небудь, суть чогось; /Центральна фігура чого-небудь⁹ – 5. Суть, істинний зміст чого-небудь¹⁰.

У "Тлумачному словнику української мови" А.О. Івченка також простежуємо визначення до лексеми "душа": **Душа**, -і, ж. 1. Внутрішній психічний світ людини. 2. Основні риси характеру, людина з певними рисами характеру. 3. Про людину (при визначенні кількості). 4. Центральна фігура чого-небудь¹¹. Як бачимо, значення, засвідчені в "Тлумачному словнику української мови" А.О. Івченка, представлені в СУМ 11. На нашу думку, формулювання "про людину з прекрасними рисами характеру"¹² в СУМ 11 передано точніше, аніж у словнику А.О. Івченка – "основні риси характеру, людина з певними рисами характеру"¹³. Уважаємо, що словом "душа" називають лише добру, щирю, приємну людину, тому вислів – "з певними рисами характеру" – вважаємо недоречним. Стилістичні позначки у цьому словнику також не збережені.

"Новий тлумачний словник української мови" (у 4 т., 1998 та в 3 т. 2008) В.В. Яременка й О.М. Сліпущо та "Великий тлумачний словник сучасної української мови" за редакцією В.Т. Бусела (далі – ВТССУМ) дають такі ж визначення, що й СУМ 11.

"Сучасний тлумачний словник української мови: 100 000 слів" (2009) за редакцією В.В. Дубічинського дає таке тлумачення лексеми "душа": **Душ**||а, ж. 1. Внутрішній психічний світ людини з її настроями, переживаннями та почуттями; за релігійними уявленнями – безсмертна нематеріальна основа людини, що становить суть її життя. 2. Сукупність рис, якостей, властивих певній особі; людина як носій тих чи ін. рис, якостей, почуття, натхнення, енергія; *кл. -о, перен.* Людина з прекрасними рисами характеру. 3. *розм.* Людина (перев. на визначення кількості). 4. *перен.*, чого. Основне в чому-н., суть чогось; центральна фігура чого-н., напр.: *душа громади*¹⁴. Якщо порівняти значення з СУМ 11, то побачимо, що в словнику В.В. Дубічинського відсутні частина першого "є джерелом психічних явищ і відрізняє її від тварини" та п'яте значення повністю; у другому значенні додана ре-

³ Slovnyk ukrains'koyi movy [Dictionary of the Ukrainian language], za red. I. K. Bilodida (Vols. 1–11), Kyiv: Naukova dumka, 1971, V. II, P. 445 [in Ukrainian].

⁴ Korotkyi tлумachnyi slovnyk ukraiyins'koyi movy [A short explanatory dictionary of the Ukrainian language], za red. D. H. Hrynchyshyna (2 nd ed., rev.), Kyiv: Radians'ka shkola, 1988, P. 74 [in Ukrainian].

⁵ Slovnyk ukrains'koyi movy, za red. I. K. Bilodida ..., op. cit., P. 445.

⁶ Korotkyi tлумachnyi slovnyk, za red. D. H. Hrynchyshyna..., op. cit., P. 74.

⁷ Slovnyk ukrains'koyi movy, za red. I. K. Bilodida ..., op. cit., P. 445.

⁸ Korotkyi tлумachnyi slovnyk, za red. D. H. Hrynchyshyna..., op. cit., P. 74.

⁹ Slovnyk ukrains'koyi movy, za red. I. K. Bilodida..., op. cit., P. 445.

¹⁰ Korotkyi tлумachnyi slovnyk, za red. D. H. Hrynchyshyna..., op. cit., P. 74.

¹¹ Ivchenko A. O. Tлумachnyi slovnyk ukrains'koyi movy [A explanatory dictionary of the Ukrainian language], Kharkiv: FOLIO, 2002, P. 119 [in Ukrainian].

¹² Slovnyk ukrains'koyi movy, za red. I. K. Bilodida..., op. cit., P. 445.

¹³ Ivchenko A. O. Tлумachnyi slovnyk ukrains'koyi movy ..., op. cit., P. 119.

¹⁴ Suchasnyi tлумachnyi slovnyk ukrains'koyi movy: 100 000 sliv [Modern Ukrainian Dictionary of Interpretation: 100 000 words], za red. V. V. Dubichyn'skoho, Kharkiv: VD "Shkola", 2009, P. 272–273 [in Ukrainian].

марка “перен. про людину з прекрасними рисами характеру”; у четвертому – неправильно утворений складеною формою вищій ступінь порівняння “саме основне в чому-небудь” в СУМ 11 виправлено на просту форму “основне в чому-н.” Зауважимо, що “Сучасний тлумачний словник української мови: 100 000 слів” (2009) за редакцією В.В. Дубічинського засвідчує термін “душа”, а у “Сучасному тлумачному словнику української мови: 60 000 слів” (2009) цей термін не зазначений¹⁵.

“Словник української мови” в 20 т. за ред. В.М. Русанівського (далі – СУМ 20) дає таке пояснення лексеми “душа”: **Душа́, і, ж.** 1. Внутрішній психічний світ людини, з її настроями, переживаннями та почуттями. // За Біблією – безсмертна нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя, є джерелом психічних явищ і відрізняє її від тварини. 2. Сукупність рис, якостей, власт. певній особі. // Людина як носій тих чи інших рис, якостей. // Почуття, натхнення, енергія. // Про людину з прекрасними рисами характеру. 3. *розм.* Про людину (найчастіше при визначенні кількості). 4. *перен., чого.* Найосновніше в чому-небудь, суть чогось. // Центральна фігура чого-небудь. 5. *розм.* Заглибина в нижній передній частині шиї¹⁶.

Якщо порівняємо, то побачимо що в СУМ 20 так само, як і СУМ 11 та ВТССУМ, засвідчено п’ять значень. Зміни простежуємо незначні. У першому значенні лексеми “душа” СУМ 20 засвідчено трансформацію генералізації: 1. // За релігійними уявленнями – безсмертна нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя, є джерелом психічних явищ і відрізняє її від тварини¹⁷ → 1. // За Біблією – безсмертна нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя, є джерелом психічних явищ і відрізняє її від тварини¹⁸. А також виправлено кальку вищого ступеня порівняння прикметників у четвертому значенні: 4. *перен., чого.* Саме основне в чому-небудь, суть чогось¹⁹ → 4. *перен., чого.* Найосновніше в чому-небудь, суть чогось²⁰.

Отже, суттєвих змін у значеннях лексеми “душа” у тлумачних словниках української мови не спостерігаємо.

Розглянемо, як трактують термін “душа” у галузевих словниках.

Сучасне українське видання “Європейський словник філософії: Лексикон неперекладностей” (2009) з посиланням на “Словник Французької академії” (1694) зазначає, що український термін “душа” видається майже повним аналогом французького *âme* попри те, що *animal*, похідне від *âme*, приречене на суто контекстний переклад: інколи нам доведеться вдаватися до відповідника “одушевлена істота”, інколи ж – до “жива істота” чи “тварина”. Семантичні поля термінів *âme* і “душа” практично збігаються, хай про який ужиток ідеться:

повсякденний, релігійний чи філософський. Причому ця відповідність є доволі давньою, досить згадати, що вже перше видання “Словника Французької академії” (1694) її засвідчує, наводячи такі головні значення *âme*: “те, що є принципом життя у живих об’єктах: душа тварин, душа рослин, душа світу”, “те, що є переважно в людині й робить її здатною думати, воліти і раціонально розмірковувати”, “те, в чому сутність предмета: “раціо – душа закону”, “сумлінність – душа торгівлі”, “безсмертна й окрема щодо тіла частина людини, спасіння якої є головною метою релігії”, “синонім особистості, совісті, людини загалом”, “осердя почуттів і емоцій”. *Âme* може бути слабкою, сильною, подвійною, шляхетною, героїчною, нищою, прекрасною, блаженною, грішною, прив’язаною до плоті тощо. Геть усі ці значення властиві й українському термінові “душа”²¹.

“Тлумачний словник основних філософських термінів” В.Л. Петрушенка термін “душа” трактує змістовно й вичерпно з огляду філософії й теології: **Душа** – в більшості культурних традицій – вихідне начало життя і життєвої активності, що перебуває всередині тілесного, але не володіє його характеристиками; у філософських та релігійних вченнях – нематеріальна, безсмертна субстанція, яка перебуває у зв’язках із матеріальною оболонкою людського тіла або речі як їх організуюче начало (принцип, форма). У багатьох християнських богословських концепціях Д. є своєрідною середньою ланкою між духом і тілом; з одного боку, вона є безсмертною, а з іншого, – керує тілом, реагує на його стани та індивідуалізується відповідно до тілесного. Оскільки Д. найчастіше асоціюється із началом життя, тобто із тим, що даровано людині як благо, то *душевне* постає тим, що є бажаним для людини, що підносить її життєвий настрій, зміцнює та підносить її. Пріоритет душі в душевному тим не менше не передбачає її протиставлення тілу, а, навпаки, їх максимальну єдність²².

“Словник філософських термінів” В.Г. Кременя та В.В. Ільїн дає релігійне та психологічне визначення. Однак додає, що термін “душа” почали використовувати в новоєвропейській філософії в значенні внутрішнього світу людини та її самосвідомості: **Душа** – термін, яким позначається психіка, внутрішній світ людини. Душа в релігії розглядається як нематеріальна потойбічна безсмертна сила, що тимчасово перебуває в тілі і ніби є основою, джерелом психічних явищ. У новоєвропейській філософії термін “душа” став вживатися для визначення внутрішнього світу людини, її самосвідомості²³.

“Український педагогічний словник” С.У. Гончаренка лексичну одиницю “душа” трактує лише з огляду психології: **Душа** – поняття, що інколи вживається як синонім терміна “психіка”. Е матеріалістичному розумінні Д., або психіка, – це функція мозку, здатність людини відчувати, сприймати, уявляти,

¹⁵ Ibidem., 784 p.

¹⁶ Slovník ukrajinš'koyi movy [Dictionary of the Ukrainian language], za red. V. M. Rusanivskoho (Vols. 1–20). Kyiv: Naukova dumka, 2014, IV, 1007 p. [in Ukrainian].

¹⁷ Slovník ukrajinš'koyi movy, za red. I. K. Bilodida..., op. cit., P. 445.

¹⁸ Slovník ukrajinš'koyi movy, za red. V. M. Rusanivskoho..., op. cit., 1007 p.

¹⁹ Slovník ukrajinš'koyi movy, za red. I. K. Bilodida ..., op. cit., P. 445.

²⁰ Slovník ukrajinš'koyi movy, za red. V. M. Rusanivskoho ..., op. cit., 1007 p.

²¹ Yevropeis'kyi slovník filosofiyi: leksykon neperekladnostey [The European dictionary of philosophy: the Lexicon of intranslatability], za red. A. Vasyl'chenko, B. Kassen & K. Sihov (Vols. 1–4), Kyiv: Dukh i Litera, 2009 [in Ukrainian].

²² Petrusenko V. L. Tlumachnyi slovník osnovnykh filosofsk'kykh terminiv [Explanatory dictionary of basic philosophical terms]. L'viv: Vydavnytstvo Natsional'noho universytetu “L'vivs'ka politekhnikha”, 2009, 264 p. [in Ukrainian].

²³ Kremen' V. H., Il'yin V. V. Slovník filosofsk'kykh terminiv [Dictionary of philosophical terms], Kyiv: Knyha, 2005, P. 425 [in Ukrainian].

осмислювати предмети і явища об'єктивної дійсності, переживати, свідомо ставити перед собою певні цілі і відповідно до них діяти. Слово "душа" вживається для означення сукупності психічних явищ, що характеризують внутрішній, суб'єктивний світ людини, а також основних рис особистості – її життєвих інтересів, переконань, ідеалів, моральних якостей, її ставлення до суспільства, до інших людей, до своїх обов'язків і до самої себе. Вищі прояви свідомої психічної діяльності людини, пов'язані з її пізнавальними інтересами, поглядами, переконаннями, моральними, естетичними почуттями, часто називають її духовним життям. Матеріалістичне розуміння Д. здавна протистоїть ідеалістичним і релігійним концепціям, у яких Д. розглядається як нематеріальна потойбічна безсмертна сила, що тимчасово перебуває в тілі й ніби є основою, джерелом психічних явищ²⁴. Так само, як і з лексемою "дух", тут теж убачаємо ще залишки заїдеологізованого радянського впливу: "... Д. розглядається як нематеріальна потойбічна безсмертна сила, що тимчасово перебуває в тілі й ніби є основою, джерелом психічних явищ". Частку ніби використано для вираження неповної вірогідності, сумніву, непевності щодо висловленого в реченні.

"Соціолого-педагогічний словник" за редакцією В.В. Радула коротко узагальнив психологічне, філософське та релігійне значення терміна "душа": **Душа** – поняття, що виражає історично змінні погляди на психіку і внутрішній світ людини; у релігії та ідеалістичній філософії і психології – поняття про особливу нематеріальну субстанцію, незалежну від тіла²⁵.

На відміну від поняття духовності, яке "Психологічний словник" за редакцією Н.А. Побірченко засвідчив широко й детально, поняття душі зазначає досить просто й лаконічно: **Душа** – внутрішній психічний світ людини, яким позначають сукупність психічних явищ, її свідомість²⁶.

"Словник релігієзнавчих термінів" О.П. Сидоренка фіксує релігійне та філософське значення: **Душа** – за релігійними уявленнями – духовна сутність людини, яка протистоїть тілесному та визначає життя і здібності особи. (У філософії – свідомість людини в усьому її обсягу і всіх формах прояву)²⁷.

Інший "Релігієзнавчий словник" за редакцією А. Колодного трактує поняття душі з огляду психології та вірувань: **Душа** – 1) у найдавніших віруваннях таємнича "чуттєво-надчуттєва" істота, що уявлялася носієм життя та деяких важливих станів людського тіла (див. Анімізм). У подальшому віра в душу пов'язується з уявленнями про безплотну, духовну сутність, які протиставляються тілесному й видаються такими, що визначають не лише життєві стани, а й здібності людини, можуть перевтілюватися й оживляти предмети (див. Демонізм).

Найближчою причиною цих вірувань була необізнаність людини з психо-фізіологічними функціями свого тіла; 2) у старій психології та буденній свідомості – внутр. світ людини, її переживання, риси особистості тощо (ЛБ)²⁸.

"Культурологія: термінологічний словник" П.Е. Герчанівської так само, як і поняттю "дух", дає визначення "душі" з огляду психології та релігії: **Душа** (англ. *soul*, нім. *seele*, фр. *ame*) – 1) у релігійних та ідеалістичних уявленнях – безтілесний, безсмертний елемент, нематеріальне начало життя, що протиставляється тілу; 2) у психології – сукупність психічних явищ, переживань, основа психічного життя людини; внутрішній психічний світ людини²⁹.

Ґрунтовне й детальне визначення поняття "душа" спостерігаємо в виданні "Культурологія: енциклопедичний словник" за редакцією В.П. Мельника з огляду філософії, психології та релігії: **Душа** – поняття, що фіксує погляди на психіку і т.зв. внутр. світ людини. У реліг. та ідеалістичних філос. і психолог. ученнях – поняття про особливу нематеріальну субстанцію, незалежну від тіла. В езотеричних ученнях, зокрема в теософії, – т.зв. тонке тіло людини (астральне й ментальне), яке має самостійне існування і для якого фізичне тіло є лише знаряддям. Вважається, що поняття про Д. започатковане в первісних анімістичних уявленнях про особливу вітальну силу, яка перебуває в тілі людини, тварини чи рослини і може покидати його під час сну або у випадку смерті. [...] Ґрунтовна розробка теорії Д. – у давн. інд. філос., яка дотримувалась ведичної традиції і для якої душа (атман, джива) у значенні "дихання", "життєвий дух" була об'єктивним духовним началом, індивідуальним "Я"³⁰. Поняття духовності розглянуто в різних філософських напрямках – індійській релігійній філософії, пантеїзмі, новосередній філософії, зокрема, засвідчено погляди таких філософів, як Платон, Ориген, Деміург Аристотель, Декарт, Кант.

Однак найширше та найґрунтовніше поняття "душа" засвідчує "Енциклопедичний словник символів культури України" за редакцією В.П. Коцура: **Душа** – внутрішній психічний світ людини з її настроями, переживаннями та почуттями, безсмертна нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя (СУМ); символ безсмертя, вічності віруючої людини; Духу, частини Бога; життя, світла; безцінного елемента трипостасної будови (тіло-душа-дух); символ невагомості, невидимості, таємничості; іскра божественного Духу, частина Світової душі, Монада (в теософії); мисляча, рухома, гармонійна істота, яка може жити поза тілом; символ елемента енерго-інформаційного поля Всесвіту; символ унікальності та неповторності; ліризму, естетизму, емоційності, чутливості, пісенності, дотепності українців³¹.

²⁴ Honcharenko, S. U. Ukrayins'kyi pedahohichniy slovnyk [Ukrainian pedagogical dictionary], Kyiv: Lybid', 1997, P. 106–107 [in Ukrainian].

²⁵ Sotsiolo-ho-pedahohichniy slovnyk [Sociological and pedagogical dictionary], za red. V. V. Radul, Kyiv: EksOb, 2004, P. 68 [in Ukrainian].

²⁶ Syniavs'kyi V. V., Serhieyenkova O. P. Psykholohichniy slovnyk [Psychological dictionary], Kyiv: Naukovyi svit, 2007, 274 p. [in Ukrainian].

²⁷ Sydorenko O. P. Relihiyevnavstvo: Slovnyk relihiyevnavchkykh terminiv [Religious studies: Dictionary of Religious Terms] (pp. 430–468), Kyiv: Znannia, 2008, p. 470 [in Ukrainian].

²⁸ Relihiyevnavchyi slovnyk [Religious dictionary], za red. A. Kolodnyi, B. Lobovyk, Kyiv: Chetverta khvyliya, 1996, P. 101 [in Ukrainian].

²⁹ Herchaniv's'ka, P. E. Kul'turolohiya: terminolohichniy slovnyk [Cultural Studies: a glossary], Kyiv: Natsional'na Akademiya kerivnykh kadriy kul'tury i mystetstv, 2015, P. 55 [in Ukrainian].

³⁰ Al'chuk M. P., Vacevuch F. S., Boyko, I. M.. Kul'turolohiya: entsyklopedychnyi slovnyk [Cultural Studies: Encyclopedic Dictionary], za red. V. P. Mel'nyk (Ed.), L'viv: LNU imeni I. Franka, 2012, P. 103–104 [in Ukrainian].

³¹ Entsyklopedychnyi slovnyk symboliv kul'tury Ukrayiny [Encyclopedic Dictionary of Culture Symbols of Ukraine], za red. V. P. Kotsur, O. I. Potapenko, V. V. Kuybida (5 nd ed., rev.), Korsun'-Shevchenkiv's'kyi: FOP Havryshenko V.M., 2015, P. 245–249 [in Ukrainian].

Далі словник фіксує значення “душі” в різних народів світу – у Давньому Єгипті, Давній Греції, стародавній Русі-Україні. Зокрема, цікаві свідчення про стародавні вірування українців подає митрополит Іларіон³². Він зазначає, що колись українці уявляли душу як “пару, хмару, дихання, дим, вітер або пташку: голубку, зозулю, а то й метелика або бджолу, мушку”. Про душу наш народ склав багато вірувань.

Центральною ідеєю християнського віровчення є догмат про головну мету людського життя – порятунок душі. У Біблії засвідчена думка про те, що пастирем Душі є саме Ісус Христос. Душа людини має більшу ціну, ніж увесь світ, бо вона – безсмертна. Далі словник зазначає різні дослідження та гіпотези про людську душу.

Автор статті О. Потапенко зауважує, що водночас за роки тоталітаризму, олігархічно-кланового правління, під впливом гірших західних ідеологій серед молоді з’явилися негативні душевні риси: егоїзм, жадібність, лінь, лакейство, надмірний прагматизм, гедонізм. Молодь, на жаль, не цурається наркотиків, спиртних напоїв, копіює найгірші зразки західної псевдокультури (кіно, музика тощо). “Модними” стали позашлюбні відносини, громадянський шлюб, який ніколи не визнавала народна мораль і церква. Тому нам, педагогам, варто особливу увагу звертати на формування моральності та високої духовності³³.

Висновки та перспективи майбутніх досліджень. Отже, варто погодитися з думкою В. Зеньковського, що в житті душі “не може бути мови про сувору закономірність”, бо “воістину, душа наша – образ Божий”³⁴.

Серед 37 досліджених словників простежуємо 23 фіксації терміна “душа”. Тлумачні словники української мови зазвичай дають одні й ті ж значення з незначними стилістичними змінами. Зокрема СУМ 11, “Новий тлумачний словник української мови” В.В. Яременка й О.М. Сліпущко, ВТССУМ та СУМ 20 фіксують однаково тлумачення.

Серед галузевих словників варто відзначити “Енциклопедичний словник символів культури України” за редакцією В.П. Коцура, який дає найширше та найґрунтовніше пояснення терміна “душа”.

Зазначимо, що лексична одиниця “душа” етимологічно та семантично пов’язана з термінами “дух” та “духовність”, які стануть об’єктом нашого майбутнього дослідження.

Уважаємо, що людина духовна тією мірою, в якій вона задумується над цими питаннями і прагне дістати

на них відповідь. Втрата духовності рівнозначна втраті людяності. Формування духовних потреб особистості є найважливішим завданням виховання.

Novikova Tatiana. Definition “soul” in Ukrainian dictionaries. In the article the problems of definition of the term “soul” in 37 dictionaries are investigated, their meanings are considered, the comparative analysis is made.

The relevance of the work is due to the need for a comprehensive study of the “soul” token in the language, which will allow us to trace the dynamics of the semantic development of this lexical unit in the dictionaries of the Ukrainian language. The main **research methods** are descriptive, comparative and statistical. **Scientific novelty** lies in the fact that for the first time an analysis of the definitions of the term “soul” is carried out according to the dictionaries of the Ukrainian language. **The results of the research** indicate that discussions among the industry experts and linguists are ongoing regarding the content of the term “soul”.

First of all, the importance of this lexical unit in the interpretative dictionaries of the Ukrainian language is analyzed in particular in the “Dictionary of the Ukrainian Language” in 11 volumes, “The Great Interpretive Dictionary of Modern Ukrainian Language”, “The Dictionary of the Ukrainian Language” in 20 volumes. The interpretative term “soul” is also considered in the industry dictionaries, for example: P.E. Gerchanivska “Culturology: A Glossary”, S.U. Goncharenko “Ukrainian Pedagogical Dictionary”, Encyclopedic Dictionary of Symbols of Culture of Ukraine, “Psychological Dictionary” edited by N.A. Pobirchenko, “Religious Dictionary” edited by A. Kolodny and B. Lobovik, O.P. Sidorenko “Dictionary of Religious Terms”, “Sociological and Pedagogical Dictionary” edited by V.V. Radula et al. Among the 37 dictionaries studied, we trace 23 fixations of the term “soul”.

Keywords: soul, spirituality, lexicography, semantics, Ukrainian literary language, lexical unit, term.

Novikova Tetiana – кандидат філологічних наук, асистент кафедри теорії літератури, зарубіжної літератури та слов’янської філології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Автор понад 30 наукових праць. Наукові інтереси: формування духовності учнів на уроках української мови; церковнослов’янізми в сучасній українській мові.

Novikova Tetiana – Candidate of Philology, Assistant Professor at the Department of Theory of Literature, Foreign Literature and Slavic Philology at Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. Author of more than 30 scientific papers. Scientific interests: formation of students' spirituality in the Ukrainian language lessons; Church Slavonicism in modern Ukrainian.

Received: 18.02.2020

Advance Access Published: March, 2020

© T. Novikova, 2020

³² Ogiyenko I. I. (1991). Dokhrystyians’ki viruvannia ukraiyins’koho narodu [Pre-Christian beliefs of the Ukrainian people], Kyiv: AT “Oberehy”, 1992, 424 p. [in Ukrainian].

³³ Entsyklopedychnyi slovnyk symboliv kul’tury Ukrainy, za red. V. P. Kotsur..., op. cit., P.245–249

³⁴ Savchyn M. V. Dukhovna paradyhma psykholohiyi [The spiritual paradigm of psychology]. Kyiv: Akademvydav, 2013, P. 32–33 [in Ukrainian].